

HENDRIK WILLEM VAN LOON

LEBRIS

We know
books

ISTORIA BIBLIEI

Paul Editions

O MOȘTENIRE LITERARĂ

Cum a fost scris Vechiul și Noul Testament și ce s-a întâmplat cu Sfânta Scriptură în decursul veacurilor.

Piramidele erau vechi de o mie de ani. Babilonul și Ninive deveniseră capitalele unor întinse imperii. În valea Nilului, a Eufratului și a Tigrului mișunau, ca un furnicar, milioane de oameni harnici, când un trib neînsemnat de nomazi de prin pustiu, s-a hotărât să-și părăsească așezările din deșerturile nisipoase ale Arabiei și a luat-o spre miazănoapte, ca să-și caute pământuri mai roditoare.

Peste câțeva vreme acești nomazi vor fi cunoscuți sub numele de evrei. Câteva sute de ani mai târziu, ei ne vor da cea mai însemnată din toate cărțile noastre: Biblia. Și mai târziu încă, una dintre femeile lor va naște pe cel mai blând și mai mare dintre toți învățătorii. Și totuși, lucru destul de curios, noi nu știm nimic despre originea acelor oameni ciudați, care nu veneau de nicăieri, care au jucat cel mai mare rol ce s-a încredințat vreodată rasei omenеști, și apoi au dispărut de pe scena istoriei, ca să devină niște exilați printre națiunile lumii.

Așadar, ceea ce vă voi povesti în acest capitol este cam vag în privința generalităților și nu prea demn de încredere în privința amănuntelor.

Arheologii însă răscolesc mereu pământul Palestinei. Și cu fiecare zi ce trece învață tot mai multe.

Din puținele lucruri pe care le cunoaștem, voi căuta să vă dau o povestire cât mai apropiată de adevăr.

Prin părțile de apus ale Asiei curg două râuri mari. Amândouă izvorăsc din munții înalți de la miazănoapte și se varsă în Golful Persic.

Pe malurile mlăștinoase ale acestor râuri, viața era ușoară și plăcută. De aceea, toate popoarele care locuiau, fie în munții cei reci de la miazănoapte, fie în pustiiurile cele fierbinți de la miazăzi, căutau să se așeze în văile Tigrului și Eufratului. Și de câte ori le

ajuta norocul, își lăsau vechile așezări și se mutau în câmpia cea mănoasă.

Acestea se războiau între ele și se supuneau unele pe altele și întemeiau o civilizație nouă pe ruinele altei civilizații mai vechi. Și clădeau cetăți mari ca Babilonul și Ninive, iar acum vreo patruzeci de mii de ani au prefăcut această parte a lumii într-un adevărat paradis, ai cărui locuitori erau invidiați de toate celelalte neamuri.

Dar dacă priviți harta, veți vedea multe milioane de mici țărani harnici arând ogoarele unei alte țări puternice. Aceștia locuiesc pe malurile Nilului și țara lor se numește Egipt. Sunt despărțiți de Babilonia și de Asiria printr-o fâșie îngustă de pământ. Ei au nevoie de multe lucruri pe care nu le pot găsi decât în țările îndepărtate din câmpia cea fertilă. Babilonienii și asirienii au nevoie de multe produse care nu se fabrică decât în Egipt. Astfel cele două națiuni fac comerț una cu alta, iar drumul comercial trece tocmai prin fâșia îngustă de pământ, de care am amintit mai sus.

Astăzi fâșia aceea de pământ se numește Siria (în vremurile străvechi avea mai multe nume). Ea este o țară acoperită de munți tociți și văi largi. Are puțini arbori și pământul este ars de soare. Dar câteva lacuri și un mare număr de pâraiașe adaugă o liotă plăcută la monotonia dezolantă a înălțimilor stâncoase.

Din timpurile cele mai vechi această regiune de drumuri fusese locuită de diferite triburi, care emigraseră aici din Deșertul Arabiei. Toate erau de rasă semită. Toate vorbeau aceeași limbă și se închinau la aceiași zei. Deseori se băteau între ele, apoi făceau pace, ca pe urrnă să se bată din nou. Își furau unele altora cetățile, femeile și turmele și, în general, se purtau așa cum se vor purta întotdeauna triburile nomade, când nu există în țară o autoritate mai înaltă decât silnicia voinței lor și puterea săbiei lor.

În chip vag recunoșteau autoritatea regilor Egiptului sau a regilor babilonieni și asirieni. Când perceptorii acestor puternici potentăți veneau cu o suită de oameni înarmați, ciobanii aceștia, întotdeauna porniți pe ceartă, deveneau foarte umili. Cu multe plecăciuni adânci, se recunoșteau slugile supuse ale faraonului din Memfis sau ale regelui din Acad. Dar de îndată ce Excelența Sa Guvernatorul pleca de acolo cu soldații săi, viața de certuri și lupte necurmăte își relua cursul ca mai înainte.

Vă rog să nu luați aceste lupte prea în serios. Erau singurul suport în aer liber pe care și-l puteau îngădui aceste popoare vechi

și stricăciunile erau de obicei neînsemnate. Pe lângă aceasta, erau un bun prilej pentru antrenamentul tineretului.

Evreii, care aveau să joace un rol așa de însemnat în istoria neamului omenesc, și-au început cariera ca unul dintre aceste triburi mărunte, mereu pornite pe ceartă, care căutau să se mențină în țara prin care trecea *Drumul cel Mare*. Din nenorocire, nu știm aproape nimic despre începuturile istoriei lor. Mulți învățați au venit, cu multe ipoteze savante, dar o ipoteză plauzibilă nu poate să umple un gol în istorie. Și când citim că evreii au venit din ținutul Ur, așezat pe țărmul Golfului Persic, poate să fie adevărat, după cum poate să nu fie adevărat. Și eu, decât să vă povestesc lucruri de care nu sunt sigur, mai bine nu vă povestesc nimic, ci mă voi mărgini să amintesc câteva fapte asupra cărora toți istoricii sunt de aceeași părere.

Cei mai vechi strămoși ai evreilor au trăit probabil în deșertul Arabiei. Nu știm în ce secol au plecat de aici ca să se așeze în câmpia cea mănoasă a Asiei apusene. Știm doar atât, că au rătăcit mai multe sute de ani, căutând mereu să pună stăpânire pe o bucată de pământ pe care să-l poată numi al lor. Dar drumul pe care l-au urmat a căzut în uitare. Și mai știm că, odată, cândva, evreii au străbătut pustiul Muntelui Sinai și au trăit o bucată de vreme în Egipt.

De la această dată însă, textele egiptene și asiriene încep să arunce oarecare lumină asupra faptelor înșirate în Vechiul Testament.

Și astfel restul istoriei este o poveste cunoscută: se știe cum au părăsit evreii Egiptul și cum, după nesfârșite rătăcirii prin pustiu, s-au unit într-un trib puternic; cum acest trib a cucerit o mică parte din țara prin care trecea *Drumul cel Mare*, numită Palestina, și au întemeiat acolo o națiune, și cum această țară a luptat pentru independența ei și a dăinuit mai multe sute de ani, până când a fost absorbită de regele Macedoniei, Alexandru, devenind mai apoi una dintre provinciile mai mici ale Marelui Imperiu Roman.

Dar pe când vă înșir aceste evenimente istorice, mă gândesc la un lucru. De data aceasta eu nu scriu o carte de istorie. Deci, nu vă voi istorisi, după cele mai bune informații istorice, ceea ce s-a întâmplat cu adevărat. Voi încerca doar să vă arăt cum credea un popor oarecare, numit evreu, că s-au petrecut anumite fapte.

Precum știți cu toții, desigur, este o mare deosebire între lucrurile care „s-au petrecut” și între lucrurile despre care „credem

că s-au petrecut". Orice carte de istorie din oricare țară prezintă istoria trecutului așa cum crede poporul țării respective că-i adevărat. Dar când treci granița și citești cartea de istorie a țării vecine, găsești că aici istoria e prezentată cu totul altfel. Totuși, copiii mici, care învață la școală acea istorie, vor crede până la sfârșitul zilelor lor, că adevărul e așa cum l-au învățat ei.

Desigur, ici și colo, câte un istoric, filosof, sau vreun alt om ciudat citește toate cărțile din toate țările și uneori mai izbutește să se apropie întrucâtva de ceea ce-i adevărat. Dar dacă un asemenea om dorește să trăiască în pace și să ducă o viață fericită, păstrează pentru sine această descoperire.

Ceea ce-i adevărat despre restul lumii, este adevărat și despre evrei. Evreii de acum patru mii de ani, cei de acum două mii de ani, și cei de astăzi sunt oameni ca toți oamenii, ca voi și ca mine. Nu sunt mai buni și nici mai răi decât altă lume. Au unele virtuți care sunt foarte rare și au unele defecte care sunt foarte comune. Dar s-au scris atâtea despre ei, bune, rele și indiferente, încât e foarte greu să judeci exact locul pe care-l ocupă în istorie. Întâmpinăm aceeași greutate când încercăm să stabilim valoarea istorică a cronicilor pe care le-au scris evreii și în care ne povestesc ce li s-a întâmplat printre locuitorii din Egipt sau din Canaan ori Babilon.

Nou-veniții sunt rareori bine primiți. În cele mai multe țări pe care le-au vizitat evreii, în cursul nesfârșitelor ani de pribegie, ei erau nou-veniți. Vechii locuitori sedentari din valea Nilului și de pe văile Palestinei și aceia care trăiau pe malurile Eufratului, nu i-au primit niciodată cu brațele deschise. Dimpotrivă, spuneau: „Abia avem loc pentru băieții și fetele noastre, străinii aceștia să poștească în altă parte”. Și apoi se iscau certuri.

Când istoricii evrei priveau în urmă, asupra acelor vremuri de demult, căutau să-i pună pe strămoșii lor în cea mai bună lumină cu putință. Astăzi noi facem același lucru. Apreciem virtuțile coloniștilor puritani din Massachusetts și descriem ororile din anii de la început, când sărmanul om alb era tot timpul expus săgeților sângeroase ale omului sălbatic. Dar foarte rar amintim situația omului roșu, care era expus aceluiași fel de cruzimi din partea omului alb.

O istorie cinstită, scrisă din punctul de vedere al indienilor, ar fi o lectură foarte interesantă. Dar indianul e mort și îngropat, și

noi nu vom ști niciodată cum l-a impresionat pe el venirea străinilor în anul 1620. Și-i păcat.

Cu multe sute de ani în urmă, Vechiul Testament era singura istorie a Asiei vechi pe care strămoșii noștri puteau s-o citească și s-o înțeleagă. Dar acum o sută douăzeci de ani am învățat să citim hieroglifele din Egipt, iar acum șaptezeci de ani am descoperit cheia misterioasei scrieri cuneiforme din Babilonia. Și astăzi știm că vechii cronicari prezentau faptele povestite de ei într-un chip cu totul deosebit.

Îi vedem săvârșind aceleași greșeli pe care le fac toți istoricii patrioți, și înțelegem că denaturau adevărul pentru a mări gloria și splendoarea rasei lor.

Dar, repet, toate acestea n-au nimic de-a face cu cartea mea. Eu nu scriu o istorie a poporului evreu. Nu voi apăra sau ataca afirmațiile lor. Voi repeta pur și simplu versiunea lor despre istoria veche a Asiei și a Africii.

Nu voi studia scrierile critice ale istoricilor. O mică Biblie, cumpărată cu câteva sute de lei, îmi va da tot materialul de care am nevoie.

Dacă ați fi întrebuințat cuvântul „Biblie” în fața unui evreu din veacul întâi după Hristos, el n-ar fi înțeles despre ce-i vorba. Cuvântul acesta era relativ nou. A fost născocit în veacul al IV-lea de Ioan Crisostom, patriarhul Constantinopolului, care a numit întreaga colecție a cărților sfinte „Biblia”, ceea ce înseamnă „Cartea”.

Această colecție a tot crescut timp de aproape o mie de ani. Cu puține excepții, toate capitolele au fost scrise în limba ebraică. Dar limba ebraică nu mai era o limbă vorbită în vremea când s-a născut Iisus. Îi luase locul limba arameică (cu mult mai simplă și foarte răspândită în popor) și mai multe din profețiile Vechiului Testament au fost scrise în limba aceasta. Dar vă rog să nu mă întrebați „când a fost scrisă Biblia”, pentru că n-aș putea să vă răspund.

Fiecare sătuleț evreiesc și fiecare templu avea unele legende proprii, care fuseseră copiate pe piei de animale sau pe foi de papirus egiptean de oameni bătrâni și cucernici, care se interesau de asemenea lucruri. Uneori se făceau mici colecții de diferite legi și preziceri pentru folosul acelor care vizitau templul.

În veacul al VIII-lea înainte de Hristos, când s-au așezat evreii în Palestina, aceste compilații au crescut. Cândva, între veacul al

III-lea și veacul I înainte de Hristos, acestea au fost traduse în limba greacă și aduse în Europa. De atunci au fost traduse în toate limbile pământului.

Cât despre Noul Testament, istoria lui e foarte simplă. În primele două sau trei veacuri după moartea lui Hristos, adepții umilului dulgher din Nazaret au fost mereu persecutați de autoritățile romane. Doctrinile despre iubire și milă erau considerate ca foarte primejdioase pentru siguranța statului roman, care fusese întemeiat pe forță brutală și sabie. De aceea creștinii din acele vremuri nu s-ar fi putut duce la o librărie și să zică: Dă-mi, te rog, o „Viață a lui Hristos” și „Istoria faptelor apostolilor lui”. Ei își culegeau informațiile din mici pamflete secrete, care treceau din mână în mână. Mii de asemenea pamflete au fost copiate și recopiate, până când s-a pierdut orice urmă din adevărul cuprins în ele.

În acest timp Biserica triumfase. Creștinii persecutați au ajuns conducătorii statului roman. Mai întâi s-au apucat să aducă puțină ordine în haosul literar pricinuit de trei sute de ani de prigoană. Biserica a convocat un număr de oameni învățați. Aceștia au citit toate povestirile populare și le-au înlăturat pe cele mai multe dintre ele. Au hotărât să păstreze câteva din evanghelii și câteva din epistolele scrise de apostoli către membrii din comunitățile îndepărtate. Toate celelalte istorii au fost lăsate la o parte.

Au urmat apoi mai multe secole de discuții și dezbateri. S-au ținut mai multe sinoade vestite la Roma și Cartagina (un oraș nou, clădit pe ruinele vestitului port maritim de altădată) și la șapte sute de ani după moartea lui Hristos, Noul Testament (forma pe care o cunoaștem noi) a fost adoptat în mod definitiv de Bisericele din Răsărit și de cele din Apus. De atunci s-au făcut nenumărate traduceri după originalul grecesc, dar nu s-a mai făcut nici o schimbare însemnată în text.

Cum credeau evreii că a fost creată lumea.

ea mai veche dintre toate întrebările este aceasta: „De unde venim noi?”

Unii oameni își pun această întrebare până în ceasul morții. De fapt, ei nu se așteaptă să găsească răspunsul, dar sunt fericiți de curajul care-i face să înfrunte realitățile vieții și, asemenea soldaților viteji, care sunt puși într-o situație fără nădejde de scăpare, refuză să se predea și pășesc în veșnicie, cu falnica întrebare pe buze: „de ce?”.

Lumea aceasta însă e plină de tot felul de oameni. Cei mai mulți caută o explicație plauzibilă pentru lucrurile pe care nu le înțeleg. Când nu găsesc nici o explicație, născocesc singuri una, după capul lor.

Acum cinci mii de ani, o istorie care povestea că lumea a fost creată în șapte zile, era comună la toate popoarele din Asia apuseană. Și aceasta era versiunea evreiască a creației.

Aceste popoare atribuiau facerea pământului, a mării și a arborilor, a florilor și păsărilor, a bărbatului și a femeii, diferiților zei.

S-a întâmplat însă că evreii au fost cei dintâi dintre toate neamurile care au recunoscut existența unui singur Dumnezeu. Mai târziu, când va veni rândul să vorbim de Moise, vă voi spune cum au ajuns ei la această idee.

La început însă, acel trib semit din care avea să se dezvolte mai târziu națiunea evreiască, se închina la mai mulți zei, așa cum făcuseră vecinii lor, cu nenumărate veacuri înainte de ei.

Dar istoria creației, pe care o găsim în Vechiul Testament, a fost scrisă cu mai mult de o mie de ani după moartea lui Moise, când ideea unui singur Dumnezeu fusese acceptată de evrei ca un fapt indiscutabil, și când a pune la îndoială existența Lui, însemna exil sau moarte.

Acum veți înțelege cum a ajuns acel poet, care a dat poporului evreu versiunea definitivă despre începutul tuturor lucrurilor, să prezinte gigantica muncă a creației ca expresie a unei voințe unice și atotputernice și ca o operă a zeului lor de trib, pe care îl numeau Iehova, sau Cărmuitorul Cerurilor.

Și iată cum era spusă această poveste credincioșilor în temple. La început pământul acesta plutea prin spațiu, într-o adâncă tăcere și beznă. Nu exista nici un petec de pământ uscat, ci totul era acoperit de apele nesfârșite ale oceanului adânc. Și duhul lui Iehova se mișca pe deasupra apelor, contemplând atotstăpânitor lumea. Și Iehova zise: „Să fie lumină”, și primele raze ale zorilor se iviră în beznă. „Aceasta”, zise Iehova, „voi numi-o Zi”.

Dar curând lumina se stinse și totul era cum fusese mai înainte. „Și aceasta”, zise Iehova, „se va numi Noapte”. Apoi se odihni după munca sa și astfel s-a sfârșit cea dintâi dintre toate zilele.

Apoi Iehova zise: „Să fie un Cer care să-și întindă bolta pe deasupra apelor, ca să fie loc pentru nori și pentru vânturile ce suflă peste mări”. Și așa a fost. Și din nou s-a făcut seară. Apoi dimineată, și astfel s-a terminat ziua a doua.

Apoi Iehova zise: „Să fie pământ în mijlocul apei”. Și în clipa aceea munții sălbatici își arătară crestele ascuțite deasupra feței oceanului și îndată se înălțară spre cer, iar la poalele lor se întinseră în lung și în lat câmpiile și văile.

Apoi Iehova zise: „Să fie pământul roditor și să dea plante cu sămânță și pomi cu flori și cu fructe”. Și pământul se îmbracă cu un covor moale de iarbă, iar copacii și tufele își înălțară ramurile sub mângâierea dulce a zorilor. Și din nou dimineata a fost urmată de seară și astfel munca zilei a treia se sfârși.

Apoi Iehova zise: „Să se umple cerul cu stele, care să deosebească anotimpurile și zilele și anii. Și ziua să fie stăpânită de soare, iar noaptea să fie vreme de odihnă, când numai luna cea tăcută să arate călătorului înnoptat în pustiu, drumul cel bun spre adăpost”. Și așa a fost, și s-a sfârșit și ziua a patra.

Apoi Iehova zise: „Să se umple apele cu pești și să se umple cerul cu păsări”. Și Iehova făcu balena cea mare și peștii cei mărunți și stridia și vrabia și dădu acestora ca locuință pământul și mările.

Apoi Iehova le binecuvântă și le spuse să crească și să se înmulțească și să umple mările și pământul. Și în seara aceea, când păsările și-au ascuns capetele obosite sub aripi și peștii s-au scufundat în bezna adâncurilor, s-a sfârșit ziua a cincea.

Apoi Iehova zise: „Nu-i deajuns atâta. Să se umple pământul cu viețuitoare ce se târâie și cu viețuitoare ce umblă pe picioare”. Și a făcut vacile și tigrii și toate fiarele care dăinuiesc până astăzi și multe altele care de atunci au pierit de pe fața pământului. Și

după aceea Iehova a luat o bucată de lut și a făcut un chip după asemănarea sa, și dădu chipului viață și-l numi om, și-l puse în fruntea creației. Așa s-a sfârșit munca zilei a șasea, și Iehova a fost multumit de ce făcuse. Și în ziua a șaptea s-a odihnit.

Veni apoi ziua a opta, și omul se găsi în noua sa împărăție. Numele lui era Adam, și el trăia într-o grădină plină cu flori plăcute și cu animale blânde, care veneau la el și-i aduceau puii lor ca să se joace cu ei și să uite de singurătatea sa. Dar omul tot nu era fericit. Căci toate celelalte făpturi aveau tovarășe din neamul lor, numai omul era singur. De aceea Iehova luă o coastă din trupul lui Adam și o făcu pe Eva. Și atunci Adam și Eva au plecat să-și caute locuința, care se numea Rai.

Și ei ajunseră la un pom înalt și acolo Iehova le vorbi lor, zicând: „Luați bine seama la ce vă spun acum: puteți mânca din fructele tuturor pomilor din grădină, după pofta inimii. Dar acesta este pomul cunoștinței Binelui și Răului și dacă omul mănâncă din fructele acestui pom, începe să înțeleagă ce este bun și rău în faptele sale. Și această înțelegere va îndepărta pentru totdeauna liniștea din sufletul său. Așadar, să lăsați în pace fructele acestui pom, căci altfel veți fi pedepsiți și pedeapsa voastră va fi grozavă”.

Adam și Eva fagăduiră amândoi că-i vor asculta cuvântul. Apoi curând după aceea Adam adormi. Dar Eva rămase trează și începu să umble. Într-o parte și-n alta prin grădină. Deodată auzi un fâșăit în iarbă și iată că apărură un șarpe uriaș.

În vremea aceea animalele vorbeau o limbă pe care omul putea s-o înțeleagă și astfel nu i-a fost greu șarpelui să povestească Evei cum a călcat el cuvântul lui Iehova și ce proastă ar fi ea dacă l-ar lua în serios. Eva îl crezu. Și când șarpele îi dădu fructe din pomul oprit, ea mănăcă din ele și când se deșteptă Adam din somn îi dădu și lui...

Atunci Iehova s-a mâniat foarte. Și îndată i-a izgonit pe Adam și Eva din Rai și ei ieșiră în lume ca să lucreze pământul.

Când se împlini sorocul, ei avură doi copii. Ambii copii erau băieți. Cel mai mare se numea Cain și cel mai mic Abel.

Copiii ajutau la treburile gospodăriei. Cain lucra la câmp, iar Abel păștea turmele tatălui său. Firește, ei se certau adeseori, cum obișnuiesc frații să se certe între ei.

Într-o zi, amândoi au adus jertfă lui Iehova. Abel a tăiat un miel, iar Cain a pus o mână de grăunțe pe altarul de piatră aspră pe care îl ridicaseră ca loc de închinare.

Copiii, de obicei, se pizmuiesc unii pe alții și le place să se fâlească cu isprăvile lor.

Lemnele de pe altarul lui Abel ardeau în voie; Cain însă nu izbutea să-și aprindă focul.

Cain credea că Abel râde de el. Abel spuse că nu râde, ci numai stă acolo și privește. Cain îi porunci să plece numaidecât. Abel spuse că nu pleacă. De ce ar pleca? Atunci Cain îl lovi pe Abel.

Dar îl lovi puțin mai tare și Abel căzu la pământ, mort.

Cain se îngrozi de fapta sa și o luă la fugă.

Dar Iehova, care știa ce se petrecuse, îl găsi ascuns în niște tufișuri. Îl întrebă unde-i fratele lui. Cain, care se găsea în toane proaste, nu răspunse. De unde să știe el? El nu era o doică, datoare să poarte grija fratelui mai mic.

Dar, firește, minciuna nu i-a fost de nici un folos.

După cum Iehova îi izgonise pe Adam și Eva din Rai pentru că nu ascultaseră de porunca lui, tot așa îl sili acum pe Cain să fugă în lume. Și cu toate că a trăit încă mulți ani după aceasta, tatăl și mama lui nu l-au mai văzut niciodată.

Cât îi privește pe Adam și Eva, viața lor a fost foarte nefericită. Copilul lor mai mic era mort, iar cel mai mare era fugar prin lume.

Au avut, după aceea mai mulți copii, care au murit foarte bătrâni, și au coborât în mormânt după ani nesfârșiți de trudă și nenorociri.

*

Încetul cu încetul, copiii și nepoții lui Adam și ai Evei au umplut tot pământul. S-au întins spre răsărit și apus, spre miazănoapte în munți și spre miazăzi în pustiurile arzătoare.

Dar crima lui Cain pecetluise soarta omenirii. Mâna omului se ridicase împotriva vecinului. Oamenii se măcelăreau între ei și-și furau unul altuia turmele de vite. O fată nu putea să plece de acasă, căci numaidecât era răpită de flăcăii din satele vecine.

Lumea se afla într-o stare cât se poate de tristă. Pornise pe o cale greșită. Totul trebuia luat de la început. Poate o nouă generație va dovedi mai multă supunere față de voința lui Iehova.

În vremea aceea trăia un om cu numele de Noe. Era nepotul lui Matusalem (care a trăit nouă sute șaiszeci și nouă de ani) și se trăgea din Set, un frate mai mic al lui Cain și Abel, care s-a născut după nenorocirea amintită mai sus.